

УДК 745.51: 008 (477.83/.86) "18/19"

Одрехівський Р. В.

Національний лісотехнічний університет
України, м. Львів

САКРАЛЬНЕ РІЗЬБЛЕННЯ ПО ДЕРЕВУ В ГАЛИЧИНІ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТЬ ЯК ФЕНОМЕН ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ

Одрехівський Р. В. Сакральне різьблення по дереву в Галичині ХІХ – першій половині ХХ століть як феномен художньої культури України. В українській науковій думці питання впливу сакрального мистецтва на духовну культуру українського народу залишається малоопрацьованим. Об'єктом дослідження є духовна культура українського народу. Предметом дослідження є аналіз сакрального різьблення по дереву в Галичині ХІХ – першій половині ХХ століть як феномену художньої культури України. Використано комплекс мистецтвознавчих методів дослідження. Вперше введено у науковий обіг низку різьблених предметів церковного вжитку, проаналізовано їх значення у духовному та релігійному житті. Встановлено, що вони відігравали визначну роль у збереженні національної ідентичності українців Галичини. Перспективи подальших досліджень полягають у детальнішому вивченні наслідуванні історичних стилів, тлумаченні символіки сюжетів тощо.

Ключові слова: сакральне різьблення, духовна культура, символіка сюжетів, історичні стилі, національні особливості.

Одрехивский Р. В. Сакральная резьба по дереву в Галиции ХІХ – первой половины ХХ веков как феномен художественной культуры Украины. В украинской научной мысли вопрос влияния сакрального искусства на духовную культуру украинского народа остается малоизученным. Объектом исследования есть духовная культура украинского народа. Предметом исследования есть анализ сакральной резьбы по дереву в Галиции ХІХ – первой половины ХХ веков как феномена духовной культуры Украины. Использовано комплекс искусствоведческих методов исследований. Впервые введено в научный оборот ряд резных предметов церковного употребления, проанализировано их значение в духовной и религиозной жизни. Установлено, что они сыграли важную роль в сохранении национальной идентичности украинцев Галиции. Перспективы

дальнейших исследований заключаются в более детальном изучении исторических стилей, толкования символики сюжетов и т. п.

Ключевые слова: сакральная резьба, духовная культура, символика сюжетов, исторические стили, национальные особенности.

Odrekhivsky R. W. On sacral wood-carving in Galicia as a phenomenon of Ukrainian artistic culture of XIX and 1st part XX cc. Background. The problem of influences made by native sacral art upon our people's spiritual culture has been remained rather less-studied in Ukrainian science. Objectives. As principal object of the research has been considered a spiritual culture of the Ukrainian people. Subject of the work has been presented by analytical study in Galician sacral carving of XIX and XX cc. being a phenomenon of artistic culture of Ukraine. Methods. In the work has been applied a complex of research methods widely used in artistic investigations. Results. A series of carved objects of adoration and pieces of ritual furniture for the first time have been introduced in scientific circulation with analyses of ones' meaning in spiritual and religious life. Proves as for prominent role of sacral wood-carvings in maintenance of Galician Ukrainians' national identity have been exposed. Conclusions. Further research-works in more detailed elaboration and re-creation of historical styles, interpretation of symbolic contents of plots etc. on the ground of present approach have been enabled and made quite real in the near future.

Keywords: sacral wood-carving, spiritual culture, symbolism of subjects, historical styles.

Постановка проблеми. Високий рівень національної культури у значній мірі зумовлений широким зацікавленням до призабутих глибинних історико-культурних традицій. В Україні відроджується інтерес до духовних знань та історичних надбань предків. Саме до таких культурно-історичних видів діяльності, що відновлюються, і належить сакральне різьблення та його значення в духовно-релігійному житті українського народу. Незважаючи на те, що в Галичині збереглося багато пам'яток сакрального різьблення по дереву, ми не маємо на сьогодні окремої узагальнюючої праці про розвиток цього виду різьблення в контексті розвитку української культури.

Однією з головних причин того є те, що в роки тоталітарного режиму владними структурами не толерувалось дослідження українського сакрального мистецтва. Щойно після здобуття Україною незалежності у 1991 р. дослідники отримали значно ширші можливості займатися і цим питанням. Виявилось, що багато аспектів дослідження культури і мистецтва, зокрема, сакрального різьблення регіону ХІХ – першої половини ХХ ст. були поза полем зору дослідників (еволюційний процес розвитку історизму та неостилів, коло сюжетів та тлумачення символіки у сакральному різьбленні, аналіз різьблених предметів церковного призначення в культурологічному аспекті, творчі долі та художній

спадок митців, творців сакрального різьблення тощо).

У період кінця XX – початку XXI століть ведеться будівництво нових та реставрація старих церков. Однак ще до сьогодні відчувається брак предметів облаштування церковного інтер'єру, багато з яких оздоблені різьбленням. Були перервані притаманні українським школам різьбярства багатовікові традиції виготовлення цих предметів, втрачено значення сакрального різьблення у духовній культурі не тільки галичан, але і всього українського народу. Тому на сьогодні необхідні комплексні теоретичні розробки з дослідження сакрального мистецтва, в тому числі і різьблення, та його значення у формуванні образних систем у духовному житті українського етносу.

Дана тема є складовою частиною плану науково-дослідної роботи кафедри дизайну Національного лісотехнічного університету України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сакрального різьблення в Галичині торкалися низка дослідників. У праці М. Драгана “Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст.” [1] широко висвітлена і сакральна різьба в Галичині, але лише до початку XIX століття. Принагідно торкаються сакрального різьблення регіону етнографічних груп українців, які живуть в Галичині – гуцулів, лемків, такий дослідник історії культури як В. Шухевич у праці “Туцільщина” [2]. Галицької сакральної скульптури в дереві, незважаючи на детермінуючі обставини радянської дійсності, побіжно торкається у своїй книзі “Українська народна дерев'яна скульптура” М. Моздир [3].

Книга О. Ноги “Український стиль у церковному мистецтві Галичини” багата ілюстративним матеріалом інтер'єрів та екстер'єрів церков [4]. Праця М. Станкевича “Українське художнє дерево”, яка містить багато унікального матеріалу з історії художнього деревообробництва та сакрального різьблення. У науковому аналізі принагідно опрацьовані також деякі твори сакрального різьблення XIX та XX століть [5]. Інтерес до цього питання зростає і в наші дні. Певний інтерес для нашого дослідження можуть становити матеріали монографії Р. Шагала „Мистецька освіта в Україні середини XIX – середини XX ст” [6].

Визначною подією із дослідження українського орнаменту є монографія М. Селівачова «Лексикон української орнаментики» [7]. Відзначимо, зокрема, ґрунтовне опрацювання М. Селівачовим типології орнаментальних мотивів та дослідження значення орнаментики в духовному житті українського народу.

Широкий компаративний матеріал містить монографія В. Шейка «Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі» [8]. У цій праці показано вагоме значення мистецтва в історії культури українського народу, зокрема, і на межі XIX та XX століть [8:393, 495 та інші].

Вагомою працею з точки зору культурології та мистецтвознавства є монографія В. Шейка та Ю Богуцького «Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації» [9]. У ній, серед інших, піднімається питання визначення приналежності етнічної спільності і ролі у цьому релігії, народного та професійного мистецтва [9:453].

В єдине монографічне дослідження сакрального різьблення по дереву в Галичині охоплене у монографії автора цієї статті [10]. У праці охарактеризовано історію та художні особливості сакрального різьблення по дереву в Галичині у XIX – першій половині XX століть.

Отже, низка праць в тій чи іншій мірі торкались і сакрального різьблення в Галичині. Проте, більш, ніж столітній огляд літературних джерел показує, що в українському мистецтвознавстві немає єдиної комплексної праці про сакральне різьблення по дереву в Галичині як феномен художньої культури України.

Метою даної статті є проаналізувати питання історії та художніх особливостей сакрального різьблення в Галичині у XIX – першій половині XX століть як феномена в українській художній культурі. Аналіз різьбленого декору предметів обладнання церковних інтер'єрів опирається на власний матеріал, зібраний під час польових експедицій. Усі інтер'єри згаданих у статті церков обстежені автором особисто, деякі із них – вперше в історії українського мистецтвознавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після першого поділу Польщі у 1772 р. Галичина опинилась у межах Австрійської монархії [11:193]. У релігійному житті українців в Галичині відбулися зміни, пов'язані з реформаторською діяльністю Марії Терези (1740-1780) та її сина Йосифа II (1780-1790). Було відкрито низку духовних навчальних закладів, закрито деякі монастирі, з-поміж яких відомі осередки церковного мистецтва (оо. Василіан в Улючі у 1782 р., Скит Манявський у 1785 р. та інші). Центр духовного життя зосередився у відновленій у 1808 р. галицькій митрополії у Львові та перемиському єпископстві.

Реформи австрійської влади значно сприяли піднесенню національної свідомості українського народу. Провідну роль у цьому відіграла “Руська трійця” та духовенство. Селяни, економічне становище яких поступово покращувалось, залишались основними замовниками меморіального та сакрального різьблення. Зі скасуванням у 1773 р. кріпацтва їм стали доступніші ремесла і освіта, а 23 квітня 1848 р. австрійський цісар Фердинанд I видав указ про скасування панщини в Галичині.

У 1849 р. було відокремлено Буковину від Галичини і перетворено її на окрему провінцію Австрійської імперії [11:223]. Таким чином, історичний край Галичина набув чіткого географічного та адміністративного окреслення у теперішньому розумінні (на території сучасної

української держави — площа Львівської, Івано-Франківської та більша частина Тернопільської області.

Позитивним для розвитку різьблення по дереву, окрім наявності сировини, традицій, було відкриття різьбярських шкіл, зокрема у 1878 р. у м. Риманові на Лемківщині, 1892 р. — коломийської школи гуцульського мистецтва різьби, 1897 р. — яворівської школи з виготовлення іграшок і виробів з дерева та низку інших. Навчальний процес у таких школах будувався, переважно, на традиціях народного різьблення. Такі школи відіграли важливу роль у культуротворчій діяльності українського населення Галичини.

Таким чином, розвиток культури Галичини розвивалась у своїх специфічних умовах. У першій половині XIX століття історичні та економічні умови не сприяли широкому культурному розвитку українців регіону, був послаблений взаємозв'язок української культури із національними здобутками попередніх епох. У другій половині XIX ст. внаслідок змін економічного життя та ходу історії починається нова доба в житті українців у Галичині — піднесення національної свідомості та поступове підвищення рівня життя. Ці та інші фактори, серед яких, і відкриття фахових навчальних закладів призвело до того, що період на межі XIX і XX ст. став апогеєм у розвитку різних ремесел, в тому числі і сакральної різьби по дереву.

Охоплюваний період — час розквіту синтезу різних видів художньої діяльності українських майстрів (живопис, вишивка, різьблення). Це час підйому в прояві української національної ідеї у розвитку культури та мистецтва.

Більшість різьблених предметів церковного призначення (кіоти, напрестольні кивоти, функціональні площини для богослужбового вжитку, меблі для сидіння, світильники, тощо) як і іконостаси, за характером різьбленого декору, на межі XIX та XX століть можна розмежувати на два напрями розвитку: 1) у руслі еkleктичних версій наслідування історичних стилів; 2) із застосуванням орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва.

Інколи в декорі різьблення одного і того самого виробу поєднуються ці два напрями. У такому випадку віднесемо предмет до тієї групи, ознаки якої переважають. Варто зазначити, що саме різьблений декор інколи суттєво впливає на сприйняття образу того чи іншого предмету церковного призначення. Тому значення різьбленого декору — вагоме, проте, цьому питанню, на жаль, не приділялось оналежної уваги. На відміну, наприклад, від живопису, різьблений декор предметів облаштування церковного інтер'єру періоду XIX — першої половини XX століть залишався, на нашу думку, малоопрацьованим.

Однак, окрім різних варіантів наслідування історичних стилів у еkleктичній інтерпретації (іконостас церкви з 1921 року Введення Пресвятої Богородиці у с. Тарнівка Сколівського району Львівської області та багато інших), звертають

на себе увагу випадки, коли повністю брався за наслідування автентичний зразок попередньої епохи історичного стилю. Наприклад, іконостас церкви Св. Онуфрія у Львові був виконаний на початку XX ст. за зразком відомого краснопущанського іконостасу з XVIII ст., що на Тернопільщині. У відтворенні соковитих барокових об'ємів з рослинного мотиву виразно простежуємо ремінісценції правдивого українського бароко. Тут відсутні еkleктичні інтерпретації, тобто, стилізація орнаментальних мотивів, сплющення об'ємів тощо. Ідея відтворити характерний для історії української нації стиль бароко у автентичному наслідуванні історичного зразка, на нашу думку, тут вилилась у вдалу спробу зацентувати свою національну культуру, ідентичність у ті часи, коли була відсутня українська національна держава.

Отже, низка прикладів показує нам, що навіть оперуючи історичними стилями у руслі історизму та неостилів, майстри галицького сакрального різьблення прагнули ввести елементи національно-культурної ідентичності, чи то наслідуючи точним відтворенням у різьбленні характерних національних стилів, як українське бароко, чи то вводючи поліхромне покриття, наприклад із імітацією вишивки (іконостас церкви Покрови Пресвятої Богородиці з 1868 року із с. Ялинкувате Сколівського району Львівської області та ін.), чи то введенням у різьблення мотивів, запозичених із українського середньовічного карбування по металу (як у іконостасі церкви із 1879 року Св. Миколи із с. Демня Миколаївського району Львівської області та ін.). Таким чином фіксуємо оригінальні способи проявів української ідеї у художній сфері.

На межі XIX і XX століть поруч з історизмом та неостілями у сакральному різьбленні Галичини щораз частіше з'являються твори, в образному вирішенні яких помітний взаємозв'язок з народним мистецтвом. У мистецтвознавчій науці це явище має кілька назв: "руський стиль", "український стиль" та ін. [4:7,8], хоча, видається, доцільніше назвати його течією. Характерні ознаки цієї течії: застосування елементів народного різьблення, специфічний силует виробу, темний брунатний колір "під дуб", тощо. Не обов'язковим було в одному творі поєднання усіх цих ознак.

До кращих іконостасів, виконаних в Галичині із застосуванням орнаментально-композиційних систем традиційного народного мистецтва, є іконостас встановлений у 1907-1909 роках у інтер'єрі церкви Святої Трійці з м. Дрогобича Львівської обл. Цей триярусний іконостас, темного чорно-брунатного кольору, декорований технікою ажурної, плоскої тригранновиймчастої різьби, мотиви якої запозичені з давньоруського мистецтва та народної творчості бойків та гуцулів (давньоруська плетінка, різні варіанти ромбу, рослинне стебло з трилисником та ін.). Як і в вищезгаданих іконостасах, в ньому помітний взаємозв'язок із українською декоратив-

ною графікою початку ХХ ст. (зокрема, творчістю Г. Нарбута, коли площинно стилізований рослинний мотив, вписаний за лінією зовнішнього силуету у трикутник тощо). Саме у дрогобицькому святотроїцькому іконостасі засвідчує себе найвища досконалість декоративної стилізації різьблення під «народний стиль». Окрім того, в ньому досягнуто гармонійної єдності різьбленого декору, виконаного майстрами А. Сабараєм, Голембйовським із іконами, намальованими художником М. Сосенком у дусі української сецесії. Синтез архітекtonіки, живопису та різьблення дрогобицького святотроїцького іконостасу – це вершина ідейних пошуків стильового національного напрямку епохи. Такі пошуки ставили українське сакральне мистецтво на передове місце у світовому культурному процесі початку ХХ століття.

Окрім згаданих іконостасів у першій половині ХХ ст. було створено низку інших іконостасів, в образно конструктивній основі яких домінував світліший натуральний колір певних порід дерев. До кращих серед таких відносимо чотириярусний іконостас церкви Св. Ап. Петра і Павла (1935) з с. Ворохта Надвірнянського району Івано-Франківської обл., у створенні якого приймав участь відомий народний майстер В. Турчинюк. Особливістю цього іконостасу є те, що автор у декорі царських врат зробив вдалу спробу стилізувати зображення рослинного мотиву (плоди, листя винограду) під гуцульське плоскорізьблення з геометричних елементів. Риси народної образності помітні в постаті Бога-отця над намісним ярусом.

Причиною того, що саме декор гуцульським різьбленням став чи не найпоширенішим уособленням українського стилю в іконостасному різьбленні є те, що на межі ХІХ і ХХ ст. гуцульська церковна архітектура в селах і містах Галичини популяризувалась як «своя» і як вираз «народного стилю» в архітектурі. Саме гуцульська плоско різьба відіграла одну із визначальних ролей у закономірностях формування образних систем українського національного стилю в Галичині. Адже цей період – час прагнення українського народу до вираження своєї національно-культурної ідентичності.

Специфічною особливістю сакрального різьблення по дереву в Галичині як феномену культури України є символіка різьблених мотивів. Орнаментальні мотиви сакрального різьблення в Галичині мають глибокі корені. Наприклад, такий поширений у цьому виді мистецтва у Галичині на межі ХІХ – ХХ ст. ялинковий орнамент був відомий на теренах України ще в період палеоліту [12:64], тобто понад 14 тис. р. до н. е. Особливо запам'ятовується різьблений декор ялинковим орнаментом іконостасу церкви Благовіщення у с. Гребенів Сколівського району Львівської області (церква із 1927 року).

Мотив, гуцульську назву якого ми запозичили у А. Будзана, як «ільчате письмо», найчастіше зустрічаємо у декорі іконостасів та предметів церковної обстави, в основі оздобу якихі взяті орнаментально-композиційні системи, запозичені з традиційного народного мистецтва. Найвиразніше застосування цього мотиву можна простежити у творчості визначного майстра різьби В. Турчинюка. Зокрема, це спостерігається у декорі низки предметів церковного вжитку інтер'єру церкви Св. Юрія із с. Дуліби Стрийського району Львівської області, як – люстри-«павука», напрестольного кивоту (обоє – 20-ті роки ХХ ст.) та ін., а також у декорі ніжки настільного підсвічника-трійці роботи цього самого майстра із церкви Різдва Пресвятої Богородиці з с. Ворохта Івано-Франківської області.

До дуже давніх належать і інші різьблені орнаменти, які декорують предмети облаштування церковного інтер'єру, як, наприклад, мотив ромба. Як стверджують дослідники, ромбічний орнамент відомий на теренах України понад 20 тисячоліть [13:86]. Ромбічний орнамент є повсюдно поширений на тканинах, вишивках, різьбленому дереву, плетінню та інших видах народного мистецтва [13:86]. Оригінальністю відзначається застосування ромбу, як орнаментального елемента у різьбленому декорі предметів інтер'єру церков, оздоблених у дусі наслідування гуцульської плоскорізьби, як поліхромованої (у вищезгаданій церкві Благовіщення з с. Гребенева та ін.).

Поширеними у сакральному різьбленні в Галичині є зображення квітки-розети (різьблений декор північних вхідних дверей церкви Благовіщення із 1927 року із с. Гребенів Сколівського району Львівської області та ін.). Застосування солярних знаків на території України сягає сивої давнини – ще дохристиянського періоду. Так зустрічаються в могилах посудини з виразними солярними знаками на дні. Причому ці знаки зображені не на видимому боці дна, а на тій площині, яка обернена вниз, до землі [13:234]. Характер цих давніх солярних знаків найрізноманітніший: просто коло, квітка-розета в колі або без кола, коло зі скісним хрестом в середині та ін. [12:79].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, особливість сакрального різьблення в Галичині як феномену художньої культури України полягає як у неповторних особливостях трактування орнаментальних мотивів (специфічне наслідування історичних стилів, трактування під «національний стиль» тощо), так і у давності свих сюжетів орнаментального декору (мотиви «ялинки», «ромба» та ін.). Тому подальші студії цього питання варто проводити у декількох напрямках – дослідження стильових нуртів, генези мотивів орнаментальних сюжетів та ін. Важливим матиме значення і дослідження тлумачення давньої символіки (солярні знаки, мотив ромба та ін.), оскільки з бігом часу семантичне значення бага-

трьох символів втратилось і вони використовуються тільки як декоративні елементи. Результати даного дослідження можна використати як у майбутніх теоретичних розробках, так і при реставрації інтер'єрів давніх церков і при проектуванні нових церков, зокрема, під «національний стиль».

Список літератури

1. Драган М. Українська декоративна різьба XVI–XVIII ст. / Драган М. — К.: Наукова думка, 1970. — 202с.
2. Шухевич В. Гуцульщина. Репринтне відтворення видання 1899. / В. Шухевич. — Верховина, 1997. — 350 с., іл.
3. Моздир М. Українська народна дерев'яна скульптура. / Моздир М. — К.: Наукова думка, 1980. — 187с., іл.
4. Нога О. Український стиль в церковному мистецтві Галичини кінця XIX–початку XX століть. / Олесь Нога. НВФ Українські технології — Львів: Українські технології, 1999. — 160 с.
5. Станкевич М. Українське художнє дерево XVI – XX ст. / Станкевич М. Є. — Інститут народознавства НАН України. — Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002. — 479 с., іл.
6. Шмагало Р. Мистецька освіта в Україні середини XIX–середини XX ст. Структурування, методологія, художні позиції. / Ростислав Шмагало. — Львів: Українські технології, 2005. — 526с., іл.
7. Селівачов М. Лексикон української орнаментики. — / М. Р. Селівачов. К.: Редакція вісника “Ант”. — 2005. — 399 с., іл..
8. Шейко В. Культура України в глобалізаційно-цивілізаційному вимірі. / Шейко В. М. Інститут культурології НАМ України. — К.: Інститут культурології НАМ України, 2011. — 623 с.
9. Шейко В. Богуцький Ю. Формування основ культурології в добу цивілізаційної глобалізації. / Шейко В. М. Богуцький Ю. П. — К.: Генеза, 2005. — 592 с.
10. Одрехівський Р. Сакральна різьба по дереву в Галичині XIX – першої половини XX століть. (Історія та художні особливості.). / Роман Одрехівський. — Львів: Афіша, 2006. — 288с., іл.
11. Субтельний О. Україна. Історія. / О. Субтельний. — К.: Либідь, 1991. — С. 193.
12. Кодлубай І., Нога О. — Прадавня Україна. — / І. Кодлубай, О. Нога. — Львів: Українські технології, 2001. — 527 с.
13. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян. — / Б. Рыбаков. — М.: Наука, 1981. — С. 606.